

MAGDALENA PASTUCH*

BARBARA MITRENGA**

KINGA WĄSIŃSKA***

UNIwersytet Śląski w Katowicach

Przerywnik leksykalny w historycznojęzykowych badaniach socjopragmatycznych (na materiale *Korpusu dawnych polskich tekstów dramatycznych (1772–1939)*)¹

Słowa kluczowe: polszczyzna historyczna, język potoczny, przerywnik leksykalny, analiza socjopragmatyczna.

<https://doi.org/10.31286/JP.00488>

Wprowadzenie

Diachroniczne badania języka potocznego z powodów oczywistych (Walczak, Rzepka 1991) nie doczekały się tak głębokich i wielostronnych syntez jak badania dotyczące tej odmiany we współczesności (Warchała, Skudrzyk 2013). Od czasu opublikowania znaczącego artykułu Andreasa Juckera (1994) prace nad historycznym wymiarem kategorii potoczności w języku znacznie przyspieszyły. W polskiej lingwistyce dawny język potoczny także stał się przedmiotem obserwacji, podejmowanej z różnych perspektyw (Walczak 1994, 2007; Rejter 2006; Pastuch 2022). Wydaje się, że choć do syntezy jeszcze daleka droga, to warto i należy kontynuować badania cząstkowe, które mogą prowadzić do uogólnień i wniosków dopełniających obraz tego najbardziej rozpowszechnionego wariantu języka. W niniejszym artykule przedmiotem obserwacji jest wybrany wskaźnik potoczności – przerywnik leksykalny.

Mimo że dość łatwo jest wskazać przerywniki w tekście pisany bądź w mowie, to nie istnieje żadna obowiązująca definicja, która określałaby i opisywałaby cechy dystynktywne tego

* magdalena.pastuch@us.edu.pl; ORCID: 0000-0001-6960-7191

** barbara.mitrenga@us.edu.pl; ORCID: 0000-0001-9389-8152

*** kinga.wasinska@us.edu.pl; ORCID: 0000-0002-1731-9347

1 Działania badawcze wsparte ze środków przyznanych w ramach programu Inicjatywa Doskonałości Badawczej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

typu jednostek. W nielicznych pracach, które podejmują ten temat, charakteryzuje się przerwaniemi głównie ze względu na funkcję, jaką pełnią w wypowiedzi. Zwykle traktowane są jako tzw. podpórki językowe (Śledź 2000: 161), a ich ocena normatywna jest negatywna (Bąk 1974)². Takie podejście przejawia się także w stosowanych bliskoznacznikach – nazywa się przerwaniemi: *wtrętami*, *jękami namysłu*, *pauzami wypełnionymi* (Śledź 2000: 162), *wyrazami retardacyjnymi* (Majewska-Tworek, Zaśko-Zielińska 2020), *przerwaniami wypełnionymi leksykalnie* (Stępień 2013). Wszystkie te określenia wskazują na dwie podstawowe funkcje przerwaniemi (obie one wynikają z potrzeb komunikacyjnych nadawcy wypowiedzi):

Ich użycie wynika z trudności, jakie napotyka mówiący w procesie tworzenia tekstu, nie wnoszą one nowej informacji, a jedynie korygują sens lub formę wypowiedzi, wskazują na przebieg produkcji ustnego komunikatu, jednocześnie pomagając mówiącemu (nadawcy) w utrzymaniu ciągłości tekstu i podtrzymaniu kontaktu ze słuchającym odbiorcą (Data 1988: 29).

Również określenie przerwaniemi w pracach anglojęzycznych (*filler words*) wskazuje na przyjęcie podobnego kierunku badań. W artykule *Exploring filler words and their impact* (Duvall i in. 2014) zwraca się uwagę przede wszystkim na przyczyny ich używania leżące po stronie nadawcy. Podkreśla się m.in. zależne od sytuacji komunikacyjnej cechy nadawcy (zdenerwowanie) czy danej wypowiedzi (np. konieczność używania rzadkich słów, co powoduje trudność i tym samym stymuluje wprowadzenie przerwaniemi). Obserwacji podlega też wpływ stosowania przerwaniemi na budowanie wizerunku mówiącego w oczach odbiorcy (wiarygodność) oraz na spójność i fortunność aktu komunikacji. Podobną perspektywę przyjmują badania ukierunkowane na opracowanie zautomatyzowanych metod eliminowania przerwaniemi w wypowiedziach medialnych. Traktowane są one wówczas jako zaburzenia płynności wypowiedzi (Zhu i in. 2022).

Inne podejście, bliższe naszym badaniom, widoczne jest w tekście Shunichiego Ishihary i Yuko Kinoshity (2010), którzy koncentrują się na przerwaniemi jako parametrach determinujących stałe atrybuty mówiącego. Badania te przeprowadzone zostały na podstawie danych z japońskiego korpusu języka mówionego (*Corpus of Spontaneous Japanese*), a zatem są nieporównywalne z naszymi, choć również pomija się w nich aspekty poprawnościowy i psychologiczny. Podobnie jest w wypadku badań, w których poza parametrami osobowościowymi, analizuje się zależność między używaniem przerwaniemi leksykalnych a zmiennymi socjolingwistycznymi, takimi jak wiek i płeć (Laserna i in. 2014).

Jak wynika z powyższego krótkiego przeglądu, przerwaniemi to obiekty językowe, które można badać, uwzględniając zarówno perspektywę nadawcy, jak i odbiorcy; można analizować ich wpływ na komunikację; można wreszcie, poruszając się na gruncie lingwistyki i psychologii, budować wizerunek użytkownika języka stosującego przerwaniemi. Badaniom tym wspólne jest przekonanie, że przerwaniemi są cechą języka potocznego, na co wskazuje już

2 Zob. także komentarz Witolda Doroszewskiego do cytowanego artykułu Piotra Bąka (1974: 30).

sam tytuł artykułu P. Bąka: *Przerywniki jako cecha charakterystyczna języka potocznego* (1974). Warto również przytoczyć cytaty z pozostałych przywołanych publikacji:

Charakterystyczną cechą mowy potocznej jest jednoczesność procesów myślenia i mówienia. Wpływa to oczywiście na logikę i spójność toku składniowego wypowiedzi języka mówionego, które często nie są nieprzerwanym i logicznie spójnym ciągiem wyrazowym ani myślowym (Śledź 2000: 161).

It is rare to encounter an individual who does not resort to using filler words when rushed or unprepared when speaking³ (Duvall i in. 2014: 36).

Speech disfluencies, such as filler words, stuttering, repetitions and corrections, are common in spontaneous speech⁴ (Zhu i in. 2022).

Znacznym utrudnieniem w analizach jest to, że mianem *przerywniki* i *filler words* określa się różne byty językowe. Mieszczą się tu zarówno nieciągłe jednostki języka o statusie frazeologizmów (*psia krew*), określone formy jednostek leksykalnych (*prawda, wiesz*), połączenia jednostek (formy adresatywne, np. *panie dzieju*), także wyrazy przynależne do nieprzedmiotowej warstwy języka (*no, nie*) oraz tzw. pauzy wypełnione (*eee, yyy*). Te ostatnie stały się przedmiotem pogłębionej analizy w monografii Sławomira Śniatkowskiego (2002), dlatego zdecydowaliśmy o wyłączeniu ich z naszych badań.

Do analizy wybrałyśmy przerywniki leksykalne, czyli takie jednostki, które w języku ogólnym mają określoną wartość przedmiotową lub ekspresywną, a dodatkowo spełniają następujące kryteria:

- są powtarzalne w wypowiedziach danej postaci,
- są nieodmienne (niezależnie od tego, do jakiej kategorii części mowy należą),
- nie wchodzą w związki syntaktyczne z pozostałymi elementami wypowiedzenia,
- przynależą do metatekstowej warstwy wypowiedzi.

Powyższa lista zawiera cechy konieczne, ale może być, w zależności od konkretnej realizacji, aktualizowana. Warunki te mają charakter progowy, to znaczy, że kształty je spełniające weszły do zbioru, który podlegał dalszym analizom.

1. Charakterystyka przerywników leksykalnych w *Korpusie dawnych polskich tekstów dramatycznych (1772–1939)*

Impulsem do podjęcia zorientowanych diachronicznie badań nad zróżnicowaniem przerywników leksykalnych w dawnej potocznej komunikacji w aspekcie socjopragmatycznym stały się prace nad *Korpusem dawnych polskich tekstów dramatycznych (1772–1939)*⁵ (KorTeDa)

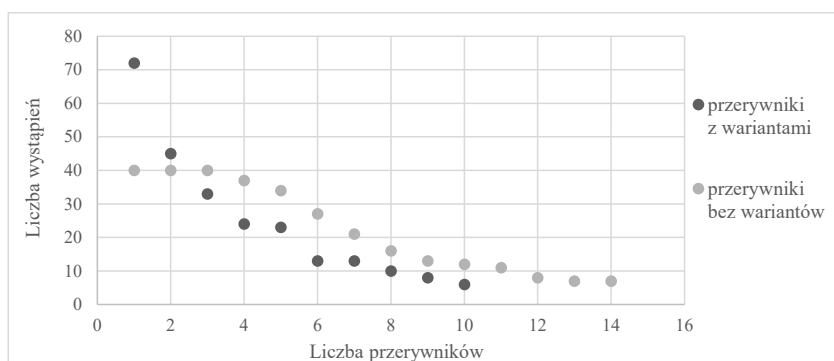
3 „Rzadko można spotkać osobę, która nie używa przerywników, kiedy się spieszy lub kiedy jej wypowiedź jest nieprzygotowana” (tłum. własne).

4 „Niepłynność mowy, przejawiająca się w używaniu przerywników, jankaniu, powtórzeniach i (auto)poprawkach, to cecha wypowiedzi spontanicznych” (tłum. własne).

5 Korpus powstaje z użyciem narzędzia Inforex (Marcinčuk i in. 2012).

powstającym w Instytucie Językoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach przy wsparciu konsorcjum CLARIN-PL (Mitrenga i in. 2021). Korpus ten stwarza możliwości prowadzenia badań nad komunikacją potoczną w przeszłości z uwzględnieniem zmiennych socjolingwistycznych nadawców wypowiedzi⁶ oraz 9 wyznaczników potoczności (m.in. przerywników leksykalnych, interiekcji czy leksyki ekspresywnej). Zostały one ustalone na podstawie współczesnych opracowań potocznej polszczyzny (Lubaś 2003; Warchała 2003). Ważne jest przyjęte założenie: nadrzędne cechy odmiany potocznej to interakcyjność i ekspresywność (Warchała, Skudrzyk 2013: 43). Zgodnie z ustaleniami obowiązującymi w historycznych badaniach pragmalingwistycznych (Culpeper, Kytö 2000: 176) podstawę materiałową badań mogą stanowić dialogi konstruowane, wyekscerpowane z tekstów dramatycznych i prozatorskich, mimo że nie są to dialogi autentyczne. Stanowią one zbiór mieszczący się w tzw. *speech-related texts*, do których zalicza się zarówno mowę zapisaną (np. protokoły sądowe, protokoły sejmowe, zeznania i relacje świadków), jak i mowę konstruowaną (np. dramat, partie dialogowe w prozie, podręczniki do nauki języka i rozmówki). Proponowany przez nas typ badań sytuuje się na przecięciu następujących dyscyplin: pragmatyki, socjolingwistyki, językoznawstwa historycznego i lingwistyki korpusowej (Archer, Culpeper 2003).

Materiał obejmuje 560 rekordów⁷ w kategorii *przerywnik leksykalny*. Funkcję przerywnika pełnią zarówno pojedyncze wyrazy (*łaskawco, sobie*), połączenia (*ciężkie czasy, Mościwy Panie*), jak i frazy (*to bywa, słowo honorowe daję*). Najczęściej są to spetryfikowane konstrukcje lub wyrazy w ustalonej formie gramatycznej, które w wypowiedzi pozostają nieodmienne. W identyfikacji liczby wariantów pomocne było wprowadzenie lematyzacji przerywników, czyli przypisanie jednostkom występującym w tekście ich form podstawowych. Ustalono, że wśród 24 przerywników leksykalnych 14 jest niezmiennych, a 10 występuje w wariantach. Wariantywność przerywników nie ma powiązania z ich liczbą wystąpień, co ilustruje poniższy rysunek.

Rys. Zestawienie liczby poświadczeń tekstowych przerywników

⁶ Szczegółowy opis zasad anotacji socjolingwistycznej zob. Pastuch i in. 2024.

⁷ Materiał zaczerpnięto z wersji roboczej KorTeDa (dostęp: wrzesień 2022 – styczeń 2023).

Zagadnienie wariantywności nieciągłych jednostek leksykalnych szeroko opisuje literatura frazeologiczna. Wyróżniane są głównie ich warianty strukturalne i leksykalne. Za wariant leksykalny uznaje się wymianę, dodanie, ucięcie lub kontaminację elementów leksykalnych w danym frazemie (Tyrpa 2019: 48). Odnosząc ten podział do badanego materiału, można wskazać tylko warianty leksykalne. Wymianę komponentu obserwujemy w przerywniku *jak Boga kocham*, gdzie *Bóg* występuje zamiennie z *Bozia* czy *babcia* lub zaimkami osobowymi: *was*, *cię*, *mnie*. Przerywniki bywają rozbudowywane o dodatkowy element, np.: *o dla Boga* > *o dla Boga n a j s ł o d s z e g o*; *tem gorzej* > *tem c i gorzej*; *do kata* > *t a m do kata*; *ciężkie czasy* > *b a r d z o ciężkie czasy*. Niekiedy zaś można zauważyć redukcję jednego elementu, np.: *p a n i e mości dzieju* > *mości dzieju*; *jak cię ż y c i e m kocham* > *jak cię kocham*; *d o b r z e, bardzo dobrze* > *bardzo dobrze*. Ponadto przerywniki mogą być reduplikowane, np.: *figle, figle*; *ciężkie czasy, ciężkie czasy*. Ze względu na chwiejność ówczesnej normy językowej oraz przyjętych rozwiązań edytorskich nie rozpatrujemy wariantów wynikających z różnic w zapisie ortograficznym czy interpunkcji przerywników, np.: *gorzej* v. *gorzey*; *daj* v. *dai*; *figle* v. *figle!* Listę przerywników w postaci kanonicznej przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Liczba poświadczeń tekstowych przerywników leksykalnych w KorTeDa

LP.	PRZERYWNIK LEKSYKALNY BEZ WARIANTÓW	POŚWIADCZENIA TEKSTOWE				PRZERYWNIK LEKSYKALNY Z WARIANTAMI	RAZEM
		LICZBA	PROCENT		LICZBA		
1.	<i>brateńku</i>	40	7	13	72	<i>panie mości dzieju</i>	
2.	<i>bomby i granaty</i>	40	7	8	45	<i>dobrze mówię</i>	
3.	<i>Mościwy Panie</i>	40	7	6	33	<i>sacre-bleu</i>	
4.	<i>cóżem to chciał powiedzieć</i>	37	7	4	24	<i>łaskawco</i>	
5.	<i>sobie</i>	34	6	4	23	<i>jak Boga kocham</i>	
6.	<i>panie tego</i>	27	5	2	13	<i>ciężkie czasy</i>	
7.	<i>ma się rozumieć</i>	21	4	2	13	<i>tem gorzej</i>	
8.	<i>bez przechwałek</i>	16	3	1	8	<i>do kata</i>	
9.	<i>to bywa</i>	13	2	2	10	<i>jak cię życiem kocham</i>	
10.	<i>figle! figle!</i>	12	2	1	6	<i>o dla Boga</i>	
11.	<i>mon Dieu</i>	11	2	-	-	-	
12.	<i>słowo honorowe daję</i>	8	1	-	-	-	
13.	<i>dobrze, bardzo dobrze</i>	7	1	-	-	-	
14.	<i>jakem poczciwa</i>	7	1	-	-	-	
	Suma:	313	56	44	247		560

Wśród przerywników leksykalnych dominuje słownictwo rodzime (91 procent), ale w tej funkcji mogą występować również zapożyczenia (*mon Dieu* oraz *sacre-bleu*, 9 procent). Drugi z wymienionych przerywników realizowany jest zarówno w postaci *sacre-morbleu*, jak i w formie skróconej: *sacre* lub *morbleu*.

Analizy kontekstowe wykazały, że mamy do czynienia z jednostkami zdesemantyzowanymi (Charciarek 2010: 15), a zatem ich pominięcie nie zmieniałoby znaczenia całości wypowiedzi, np.:

(1) GAMACZ. Idźmy się, dobrze mówię, do moiej Stancyi, to tam poszlemy sobie dobrze mówię po parę Butelek Wina, dobrze mówię, dostałem od Prezydenta Talara, to też go dobrze mówię, i stopiemy we dwóch (Kms⁸).

(2) BARTNICKI. A nam co, panie tego, do występków innych. Byle tylko nam szkody nie przyniosły (Ż).

(3) GRZEMPIELESKI. Więc to była, ma się rozumieć, za pozwoleniem pana dziedzica, taka stara baba z kulawą łapą... żebrająca... (Mk).

Możliwe są również sytuacje, w których użyty przerywnik jest semantycznie związany z treścią wypowiedzi postaci lub poprzedzającą ją repliką. Wyrażenia tego typu mogą wskazywać na stan psychiczny nadawcy (np. oburzenie (4)), na jego relacje z odbiorcą (np. spoufalenie się (5)) bądź są wyznacznikami postawy mówiącego wobec wypowiedzianych treści (np.: aprobata (6), uwiarygodnienie komunikatu (7)). Ślady ich prymarnych wartości semantycznych widać w funkcji, którą pełnią w konkretnej wypowiedzi, np.:

(4) GWARZYŁO. Tam do kata, musi to być coś nie pięknego. Już ia tego nie zgadnę (Cz).

(5) DOWGIEŁŁO. Bo brateńku... Leon... ma... bzika, a Alfred rozsądek... pozytywny... jak go nazywają. Wytłumaczę ci to, brateńku, obszerniej przy pieczeni... (P).

(6) HELENA. Kochany ojczu, chciałabym z tobą pomówić, zasięgnąć twojej rady względem pana Janusza.

SZAMBELAN. Dobrze, moje dziecko, bardzo dobrze (PJ).

(7) PIOTRUŚ. Helena musi być moją... słowo honorowe daję... (Dk).

Niezależnie od wartości semantycznej przerywników wszystkie one pełnią funkcje pragmatyczne: retardacyjną, fatyczną i ekspresywną. W języku mówionym jako retardacyjne można rozumieć wstawki dające mówiącemu czas na sformułowanie wypowiedzi; ich ocena normatywna jest często negatywna (por.: Bąk 1974; Data 1988). Odzwierciedlają one spontaniczność mowy i mogą służyć utrzymaniu spójności przekazu. W korpusie występuje 5 przerywników, którym można przypisać funkcję retardacyjną, np.:

8 Objaśnienia skrótów znajdują się na końcu artykułu, w Źródłach. Wszystkie cytaty zostały zaczerpnięte z KorTeDa. Wyróżnienia w cytatach – nasze.

(8) GAWRONEK. Poczwaro? ia sobie nie iestem Poczwara, nic to nie znaczy, że ia sobie mam taki Spencerek, ia sobie myślę, że Eleganci chodzą sobie i suto i strojno, a Krawcy, Szewcy i Kupcy nie popłaceni, a ia sobie chodzę iak Pan Bóg dał, alem sobie nic nikomu nie winien i śpię sobie zawsze spokojnie (Sr).

(9) RADOST. A któżby to nie uległ, cóżem to chciał powiedzieć, takiej pokusie (Wg).

Materiał językowy obejmuje także 5 przerywników realizujących funkcję fatyczną. Są to wyrażenia, „które są treścią same dla siebie, [...] w których cały wysiłek [...] skierowany jest na podtrzymanie kontaktu” (Tambor 1991: 181). Jak podkreśla Tomasz Kurdyła (2015: 60), „nawiązywanie, podtrzymywanie i zrywanie kontaktu językowego służy bowiem regulowaniu relacji społecznych i interpersonalnych”. Za przerywniki o funkcji fatycznej uznajemy również nadużywane przez daną postać adresatywne formuły grzecznościowe, np.: *Mościwy Panie, brateńku, łaskawco*. Ich rolę rozumiemy szerzej, jako organizowanie kontaktu w czasie interakcji, np.:

(10) BORKOWSKI. Tylko, czy on, panie, czy on, łaskawco, nie jest tego, socjalista? (K)

(11) DOWGIEŁŁO. Niby spokojna... ale kto kobietę brateńku odgadnie?... Ta to sfinks starożytny!... [...] Żeby aby głupstwa nie palnąć... pada... a język swędzi... brateńku... Trzeba ochłonać (P).

Do grupy 14 przerywników, które w wypowiedziach mogą pełnić funkcję ekspresywną, zaliczamy np.: *bomby i granaty, ciężkie czasy*. Należą do niej również jednostki o kształcie frazeologizmów typu *o dla Boga, do kata*, np.:

(12) GWARZYŁO. Kilka razy podczas obiadu, tak W.M. Panu przycięła, co aż fe do kata (Cz).

(13) MAJOR. Ale nie, do wszystkich... to jest Sacre – tfy! (Pm)

Niektóre wyrażenia mające formę identyczną z przerywnikiem występują w wypowiedzi jako jednostki poziomu przedmiotowego i wówczas pozostają poza polem naszego zainteresowania (por. *Tem gorzej, tem gorzej, Pani Dobrodziko! v. Tem gorzej dla Pani* (PJ)).

2. Analiza przerywników leksykalnych w perspektywie socjopragmatycznej

Jak wiadomo, komunikacja między rozmówcami zależy zarówno od czynników zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Odwołując się do znanego schematu aktu komunikacji Romana Jakobsona (1960: 435), powiemy, że zależy ona od samego komunikatu, otaczającego świata wpływającego na kontekst danej wypowiedzi, wyboru kodu czy sposobu komunikacji, ale – co istotne w perspektywie przedstawianych w niniejszym artykule analiz – determinowana jest przez określone cechy nadawcy i odbiorcy.

W naszych badaniach różnicujemy nadawców wypowiedzi pod względem płci biologicznej (ang. *sex*). Każdemu przerywnikowi w danej wypowiedzi przypisano w kategorii *płeć* wartość

„kobieta” lub „mężczyzna”. Poza obszarem naszej analizy sytuujemy rozważania o płci społeczno-kulturowej (*gender*). Analizujemy zatem wypowiedzi zawierające przerywniki leksykalne w kategoriach biolektu (Wilkoń 2000; Zaśko-Zielińska 2009), nie zaś genderlektu (Tannen 1999), poddając obserwacji wpływ wymienionych czynników na język jego użytkowników.

W kategorii *wiek* przerywnikom przypisano wartości: „dorosły młody”, „dorosły średni” i „dorosły senior”. Zadanie to zostało wykonane z uwzględnieniem danych historycznych (por. np. hasło *wiek* w: Brückner, Estreicher 1990), choć nie zawsze materiał dostarczał wyraźnych informacji na ten temat. Przypisanie nadawcom wypowiedzi tej kategorii nie sprowadzało się wyłącznie do wskazania wieku metrykalnego, ale obejmowało też obserwację wielu złożonych czynników pozwalających na określenie wieku postaci w aspekcie biologicznym, psychologicznym czy społecznym (Zaśko-Zielińska 2009: 118). Konieczne było zatem odniesienie się do takich faktów historycznych, jak np. wiek, w którym zawierany był związek małżeński, czas ukończenia edukacji, osiągnięcia zawodowe czy średnia długość życia w danym okresie (Archer, Culpeper 2003: 7).

Przypisywanie wartości odnoszących się do statusu społecznego nadawców wypowiedzi jest zadaniem wymagającym odwołania się do badań z zakresu rodzimej historii społecznej. W wypadku analizowanego materiału postaciom dramatów w obrębie kategorii *status społeczny* nadano oznaczenia: „wysoki”, „średni”, „niski”. Zgodnie z ustaleniami historyków (Ślusarek 2007) uwzględnione zostały parametry odziedziczone (np. przynależność do określonego stanu), jak i te wynikające z dokonań jednostki (np. wykonywana profesja) czy położenia ekonomicznego, będącego zwykle wypadkową dwu wcześniejszych czynników. Czas, z którego pochodzi materiał językowy, to okres intensywnych przemian w strukturze społeczeństwa polskiego (zob. Ichnatowicz i in. 1979: 457–505), jednakże nie są one jeszcze dostatecznie wyraźne w języku, bo ten, jak wiadomo, jest tworem konserwatywnym.

Badania języka osobniczego, uwzględniające m.in. wiek, płeć i status, to odrębna gałąź lingwistyki, coraz wyraźniej zyskująca autonomię. Odnosząc się do indywidualnych cech językowych, musimy pamiętać, że nasz obiekt badawczy jest odmienny od tego, co opisują lingwiści – idiolektolodzy. Termin *język osobniczy* ogranicza się zwykle do języka pisarzy (Witosz 2009: 249), natomiast w wypadku prowadzonych przez nas analiz obserwacji podlega język wykreowanej postaci literackiej. Przyjmujemy zatem, że jest to sfunkcjonalizowany i zależny od kontekstu styl indywidualny, tzw. idiosstyl (Kozłowska, Korpysz, w druku). Można powiedzieć, że adaptujemy rozwiązania wypracowane w innych celach do badań własnych. Uzasadnieniem metodycznym takiego podejścia jest przekonanie wyrażane w pracach z zakresu pragmatyki historycznej, że dramaturg, konstruując postaci literackie, z jednej strony wyposaża je w cechy językowe charakterystyczne dla danego okresu, z drugiej nadaje im cechy indywidualne budujące ich odrębność językową (Wojtak 1987; Culpeper, Kytö 2000: 175). W naszych badaniach koncentrujemy się na obserwacji dawnej polszczyzny potocznej, nie zaś na języku osobniczym autora lub postaci literackiej.

2.1. Przerzywnik leksykalny a płeć

Przerzywniki leksykalne charakteryzują wypowiedzi 25 postaci w 17 różnych dramatach. Są one cechą języka 20 postaci męskich oraz 5 postaci kobiecych. Mimo że te dane jednoznacznie wskazują na częstsze użycie przerywników leksykalnych przez mężczyzn niż przez kobiety, w ich interpretacji należy uwzględnić fakt, że w materiale korpusowym poddanym anotacji dominowały postaci męskie (120 męskich, 63 kobiece). Podane wartości liczbowe nie są zatem skorelowane wyłącznie z płcią, ale zależą również od ogólnej liczby i długości wypowiedzi kobiet i mężczyzn. Przykładem zależności między liczbą poświadczonych danego przerywnika a liczbą i długością wypowiedzi danej postaci jest przerywnik *panie mości dzieju* (72 poświadczonych), będący wyróżnikiem języka Damazego (PD). Mimo tych zastrzeżeń warto zauważyć, że wszystkie przerywniki leksykalne o frekwencji wyższej niż 13 poświadczonych odnoszą się do języka mężczyzn (zob. tab. 2).

Tabela 2. Przerzywniki leksykalne w zależności od płci nadawcy w KorTeDa

LP.	PRZERYWNIK LEKSYKALNY BEZ WARIANTÓW	LICZBA POŚWIADCZEŃ TEKSTOWYCH		PRZERYWNIK LEKSYKALNY Z WARIANTAMI	SUMA
KOBIECY					
1.	<i>figle, figle</i>	12	13	<i>jak Boga kocham</i>	
2.	<i>mon Dieu</i>	11	6	<i>o dla Boga</i>	
3.	<i>jakem pocziwa</i>	7	–	–	
	Suma:	30	19		49
MĘSKI					
1.	<i>dobrze mówię</i>	45	72	<i>panie mości dzieju</i>	
2.	<i>bomby i granaty</i>	40	33	<i>sacre-bleu</i>	
3.	<i>brateńku</i>	40	24	<i>łaskawco</i>	
4.	<i>Mościwy Panie</i>	40	13	<i>tem gorzej</i>	
5.	<i>cóżem to chciał powiedzieć</i>	37	13	<i>ciężkie czasy</i>	
6.	<i>sobie</i>	34	10	<i>jak Boga kocham</i>	
7.	<i>panie tego</i>	27	10	<i>jak cię życiem kocham</i>	
8.	<i>ma się rozumieć</i>	21	8	<i>do kata</i>	
9.	<i>bez przechwałek</i>	16	7	<i>dobrze, bardzo dobrze</i>	

LP.	PRZERYWNIK LEKSYKALNY BEZ WARIANTÓW	LICZBA POŚWIADCZEŃ TEKSTOWYCH		PRZERYWNIK LEKSYKALNY Z WARIANTAMI	SUMA
10.	<i>to bywa</i>	13	–	–	
11.	<i>słowo honorowe daię</i>	8	–	–	
	Suma:	321	190		511
	Razem:	351	209		560

W 12 dramatach przerywnik leksykalny charakteryzuje wypowiedzi jednej postaci i jest to zdecydowanie najczęstsza sytuacja (71 procent). W 3 dramatach dwóch bohaterów powtarza formuły, a w 2 taką manierę ma trzech bohaterów. Wyraźnie widać, że przerywniki są zazwyczaj cechą indywidualną języka danej postaci. Dla 23 postaci charakterystyczne jest używanie jednego przerywnika leksykalnego (92 procent). Tylko jedna z postaci kobiecych posługuje się dwoma przerywnikami (*o dla Boga* oraz *figle, figle*). Zaledwie jeden z przerywników leksykalnych (*jak Boga kocham*⁹) jest wspólny dla kobiet i mężczyzn, ale występuje w ich języku w różnych wariantach (*jak Bożię kocham, jak babcię kocham* – w języku kobiet oraz *jak Boga kocham, jak was kocham, jak mnie kochasz* – w języku mężczyzn).

Analiza danych pozwala również zauważyć, że elementami przerywników kobiet są spieszczenia (*babcię, Bożię*), a także formy zawierające słownictwo ze sfery *sacrum* (*mon Dieu, jak Bożię kocham, o dla Boga*). Z kolei przerywniki mężczyzn mieszczą leksykę z obszaru tabu językowego (*do kata*), częściej też przyjmują formę zwrotu (*ma się rozumieć, dobrze mówię, jak was kocham*). Potwierdza to m.in. współczesne obserwacje dotyczące zróżnicowania języka kobiet i mężczyzn na poziomie leksykalnym (por. Lakoff 1980: 246–253).

Porównanie przerywników z podziałem na typ wartości semantycznej wyrażenia, jak również na funkcję, jaką mogą pełnić (retardacyjna, fatyczna i ekspresywna) w zależności od płci nadawcy, wykazało, że zmienna ta nie stanowi czynnika istotnego statystycznie. Wartość p na poziomie 0,18 oraz 0,25, a więc $p > 0,05$ upoważnia do sformułowania wniosku, że choć przerywniki kobiet i mężczyzn różnią się między sobą, to płeć nadawcy nie determinuje wartości ani funkcji, które można przypisać przerywnikowi.

2.2. Przerywnik leksykalny a wiek

Dane zebrane w tabeli 3 przedstawiają przerywniki leksykalne w odniesieniu do wieku nadawcy. Zauważalna jest wyraźnie wzrastająca liczba zarówno przerywników, jak i ich użycie w języku postaci coraz bardziej zaawansowanych wiekiem: od braku poświadczeń stosowania przerywników przez osoby niedorośle, 4 przerywniki i 66 poświadczeń w języku dorosłych młodych, 9 przerywników i 163 poświadczenia w wypowiedziach postaci dorosłych reprezentujących wiek średni, po 12 przerywników i 331 poświadczeń w języku seniorów. Widoczne są

9 O innych funkcjach jednostki *jak Boga kocham* w KorTeDa zob. Ryś 2023.

też dominacja form bez wariantów w wypowiedziach postaci dorosłych młodych, przewaga form z wariantami w języku dorosłych średnich oraz równa częstość użycia form wariantywnych i bezwariantywnych w języku seniorów.

Tabela 3. Przerwywniki leksykalne w zależności do wieku nadawcy w KorTeDa

LP.	PRZERYWNIK LEKSYKALNY BEZ WARIANTÓW	LICZBA POŚWIADCZEŃ TEKSTOWYCH		PRZERYWNIK LEKSYKALNY Z WARIANTAMI	SUMA
DOROSŁY MŁODY					
1.	<i>sobie</i>	34	13	<i>tem gorzej</i>	
2.	<i>mon Dieu</i>	11	–	–	
3.	<i>słowo honorowe daię</i>	8	–	–	
	Suma:	53	13		66
DOROSŁY ŚREDNI					
1.	<i>Mościwy Panie</i>	40	24	<i>łaskawco</i>	
2.	<i>panie tego</i>	27	13	<i>jak Boga kocham</i>	
3.	<i>ma się rozumieć</i>	21	10	<i>jak cię życiem kocham</i>	
4.	<i>to bywa</i>	13	8	<i>do kata</i>	
5.	–	–	7	<i>dobrze, bardzo dobrze</i>	
	Suma:	101	62		163
DOROSŁY SENIOR					
1.	<i>dobrze mówię</i>	45	72	<i>panie gości dzieju</i>	
2.	<i>bomby i granaty</i>	40	33	<i>sacre-bleu</i>	
3.	<i>brateńku</i>	40	13	<i>ciężkie czasy</i>	
4.	<i>cóżem to chciał powiedzieć</i>	37	10	<i>jak Boga kocham</i>	
5.	<i>bez przechwałek</i>	16	6	<i>o dla Boga</i>	
6.	<i>figle! figle!</i>	12	–	–	
7.	<i>jakem pocziwa</i>	7	–	–	
	Suma:	197	134		331
	Razem:	351	209		560

Szczególnie liczne przerywniki leksykalne i ich poświadczenia w języku starszych nadawców pozwalają na spostrzeżenie, że ich użycie w tej grupie wiekowej może wynikać z różnego rodzaju doświadczenia pamięci i przeszłości. Przykładowo przerywnik *bomby i granaty* powtarzany przez Sarmackiego (S) jest śladem jego doświadczeń wojennych jako byłego pułkownika:

(14) SARMACKI. A co? czy mi do twarzy pan podstarość? Bomby i granaty!

WANDA. Zmiłuj się, pułkowniku, wystrzegaj się tych żołnierskich wykrzyków [...]

SARMACKI. Bomby i granaty! – ja nie taką na wojnie grałem.

WANDA. Już znowu „bomby” – pułkowniku? (S)

Również Oszczędnicki (Ps), powtarzając *ciężkie czasy*, sięga pamięcią wstecz i przelicza aktualne wydatki na dotychczasowe dochody (*Ciężkie czasy Pani Dobrodziko, ciężkie czasy [...], przekonałem się iż cały mój majątek nie wystarczyłby na ieden tydzień utrzymania życia podług woli i gustu Wpanny Dobrodziki*). Przerywnik *cóżem to chciał powiedzieć* powtarzany przez Radosta (Wg) może świadczyć o próbach wypełnienia luk w pamięci, np.: *Cóżem to chciał powiedzieć, żebym tak był ze trzydzieści lat młodszy czy E! co tam mówić! albo nie, cóżem to chciał powiedzieć! powiem! właśnie powiem*. Natomiast przerywnik *brateńku* w ustach 70-letniego Dowgiełły (P) nawiązuje do cenionej przez niego wartości – braterstwa, czego dowodzi sposób jego zwracania się do Choryńskiego: *At! brateńku!... dobre to było pokolenie... to nasze!... [...]* *Choć włos siwy duch jeszcze w nas żyje*. Nie wszystkie przerywniki leksykalne charakterystyczne dla grupy najstarszych postaci można traktować jako werbalny ślad przeszłości, niemniej jednak w wypadku wymienionych przykładów taka interpretacja wydaje się uzasadniona.

Wszystkie zgromadzone przerywniki charakteryzują postaci dorosłe. Wewnętrzne podziały wieku dorosłego – na wartości: młody, średni i senior – nie przynoszą jednak rozstrzygnięć statystycznych. Obliczenia potwierdzają, że wiek nie jest czynnikiem wpływającym na wartość semantyczną stosowanych przerywników ($p = 0,60$) ani na ich funkcje pragmatyczne ($p = 0,66$), choć najwięcej przerywników odnotowano w wypowiedziach seniorów (48 procent). Można jedynie mówić o różnicach ilościowych, które pokazują tendencje. Wśród funkcji przerywników dorosłych dominuje ekspresywna (młody – 75 procent, średni – 45 procent, senior – 66 procent), rzadziej retardacyjna (młody – 25 procent, średni – 22 procent, senior – 17 procent) oraz fatyczna (młody – brak, średni – 33 procent, senior – 17 procent).

2.3. Przerywnik leksykalny a status społeczny

Analiza przerywników w kontekście zróżnicowania postaci pod względem statusu społecznego pokazuje, że użycie niektórych z nich może sugerować pochodzenie, wykształcenie, profesję nadawcy czy związane z nimi cechy osobowości. Francuskojęzyczne przerywniki stosują wyłącznie osoby o statusie wysokim (*mon Dieu* – Emilia, córka kasztelana (Sr); *sacre-bleu* – Major (Pm)). Osoba o niskim statusie w analogicznej funkcji do *sacre-bleu* używa przerywnika *do kata*, będącego jego pragmatycznym „rodzimym” odpowiednikiem (zob. tab. 4).

Tabela 4. Przerzywniki leksykalne w zależności od statusu społecznego nadawcy w KorTeDa

LP.	PRZERYWNIK LEKSYKALNY BEZ WARIANTÓW	LICZBA POŚWIADCZEŃ TEKSTOWYCH		PRZERYWNIK LEKSYKALNY Z WARIANTAMI	SUMA
STATUS NISKI					
1.	<i>dobrze mówię</i>	45	8	<i>do kata</i>	
2.	<i>sobie</i>	34	–	–	
	Suma:	79	8		
STATUS ŚREDNI					
1.	<i>Mościwy Panie</i>	40	24	<i>łaskawco</i>	
2.	<i>panie tego</i>	27	23	<i>jak Boga kocham</i>	
3.	<i>ma się rozumieć</i>	21	10	<i>jak cię życiem kocham</i>	
4.	<i>bez przechwałek</i>	16	7	<i>dobrze, bardzo dobrze</i>	
5.	<i>słowo honorowe daię</i>	8	–	–	
	Suma:	112	64		176
STATUS WYSOKI					
1.	<i>brateńku</i>	40	72	<i>panie mości dzieju</i>	
2.	<i>bomby i granaty</i>	40	33	<i>sacre-bleu</i>	
3.	<i>cóżem to chciał powiedzieć</i>	37	13	<i>tem gorzej</i>	
4.	<i>to bywa</i>	13	13	<i>ciężkie czasy</i>	
5.	<i>figle! figle!</i>	12	6	<i>o dla Boga</i>	
6.	<i>mon Dieu</i>	11	–	–	
7.	<i>jakem pocziwa</i>	7	–	–	
	Suma:	160	137		297
	Razem:	351	209		560

W analizie zależności przerywników od statusu społecznego nadawcy w większym stopniu niż w wypadku płci i wieku konieczne jest sięgnięcie do kontekstów użycia danego przerywnika. Przykład (14) ujawnia kolejną cechę przerywników leksykalnych – służą one charakterystyce postaci. U Sarmackiego przerywnik *bomby i granaty* świadczy nie tylko o jego profesji, ale także o wybuchowym temperamencie i silnie emocjonalnym tonie wypowiedzi postaci.

Przerywnikowi towarzyszy adekwatna do jego semantyki mowa ciała nadawcy, np. tupanie nogą czy chęć uderzenia rozmówcy. Inaczej charakteryzuje postać przerywnik *dobrze mówię* wypowiedziany przez lokaja (Kmś), który można odczytywać jako potrzebę ciągłego uwiarygodnienia swoich wypowiedzi, szczególnie że postać postrzegana jest przez rozmówców jako niewiarygodna z powodu pijaństwa.

(15) GAMACZ. Oto, dobrze mówię, po parze, po parze, a z tyłu dwa, dalibóg, dobrze mówię, iak do Szlubu i nas tu dwóch dobrze mówię zostało. No, Mospanie, skończyłeś WPan, dobrze mówię swoją robotę (Kmś).

Inne przykłady ukazujące zależności między stosowanym przerywnikiem a charakterystyką danej postaci pochodzą z (Ps): Oszczędnicki, bogaty i możny człowiek nadużywa – oprócz sformułowania *ciężkie czasy* (por. podrozdz. 2.2) – także powtórzenia *zbytki, zbytki*, a w zwrotach adresatywnych do kobiet stosuje formę grzecznościową *Pani Dobrodziko*. W tym samym dramacie Spokoynicki powtarza: *tem gorzej, tem gorzej*. Niejednokrotnie posługiwanie się przerywnikiem leksykalnym jest cechą języka danej postaci, która bywa komentowana przez innego uczestnika rozmowy, np.:

(16) INSTYGATOR do GAMACZA. To i owszem, Panie dobrze mówię, póydzimy (Kmś).

(17) HANNA do DOWGIEŁŁY. A pamięta dziadzio jak niedawno wołał na mnie: bądź poważniejsza, brateńku!... Nie trzeba się trzpiotać, brateńku!... (P)

Komentarze te świadczą o identyfikowaniu nadawcy z powtarzaniem przez niego przerywnikiem oraz o negatywnej ocenie ze strony rozmówcy takiego sposobu wypowiedzania się. Obserwacja ta jest zbieżna z normatywną oceną przerywników również we współczesności.

Dane liczbowe wspierają przedstawioną charakterystykę przerywników. Osoby o niskim statusie używają wyłącznie zdesematyzowanych przerywników o funkcji retardacyjnej. W grupie osób o średnim statusie poza przerywnikami zdesematyzowanymi stosowane są przerywniki kontekstowo zależne. Natomiast osoby o statusie wysokim w 83 procentach używają przerywników, które są semantycznie związane z treścią wypowiedzi. Można zatem przyjąć, że zdecydowana większość osób o statusie wysokim sięga po przerywnik z pewną refleksją, która pozwala im zastosować przerywnik w odpowiednim kontekście. Obserwacje te potwierdza wartość $p = 0,05$. Uzyskany wynik oznacza, że istnieje statystycznie istotna zależność między statusem społecznym postaci a funkcją stosowanego przez nią przerywnika.

Konkluzje

Przeprowadzone badania umożliwiają nie tylko wysnucie wniosków odnoszących się do zależności między wskazanymi czynnikami socjolingwistycznymi, ale też weryfikację bądź uszczegółowienie opisu przerywnika leksykalnego jako wyrażenia językowego charakteryzującego potoczny wariant języka.

W rozdziale 2 opisaliśmy korelacje między płcią, wiekiem i statusem społecznym postaci dramatu a przerywnikiem, biorąc pod uwagę jego stosowanie, wartość i funkcję. Analiza uwzględniająca te kryteria pokazała, że tylko w wypadku statusu społecznego można mówić o istotnej statystycznie zależności. Nie oznacza to jednak, że pozostałe determinanty w żaden sposób nie wpływają na ten wyróżnik potoczności. Jeśli chodzi o relację przerywnik–płeć, potwierdzenie zyskały znane z literatury lingwistycznej sądy o wyższej frekwencji wyrazów zdrobniających w języku kobiet czy też o tendencji do unikania przez nie wyrażen o silnej negatywnej ekspresji (wulgaryzmów, przekleństw). Podobnie znaczące są wyniki analiz w odniesieniu do zależności przerywnik–wiek. Okazało się, że jest to cecha przede wszystkim języka postaci, którym przypisano wartość „dorosły senior”. Jest to informacja ważka również w kontekście współcześnie prowadzonych badań na temat zróżnicowania języka w zależności od wieku użytkowników. Kluczowy okazał się status społeczny użytkownika języka. Można zaobserwować istniejącą korelację między statusem społecznym postaci a liczbą wystąpień i jakością przerywników obecnych w jej wypowiedziach – potwierdzają to analizy statystyczne.

Równie ważne, jak wskazanie socjopragmatycznych uwarunkowań stosowania przerywników leksykalnych, jest dla nas uzupełnienie bądź zweryfikowanie danych na temat cech wyróżniających wyrażenie językowe występujące jako przerywnik leksykalny. Podobnie jak w wypadku innych wyrażen aktualizujących się w pragmatycznej przestrzeni wypowiedzi (np.: komentarze metatekstowe, formy grzecznościowe) przerywnik należy charakteryzować głównie ze względu na jego funkcję. Możliwy i konieczny jest także opis z perspektywy strukturalnej: zależności składniowych czy przynależności do konkretnych części mowy.

Materiał korpusowy uprawomocnia wnioski na temat funkcji tego wyznacznika potoczności. Poza wymienianą we wcześniejszej literaturze rolę retardacyjną należy mu przypisać funkcję ekspresywną (np. *o dla Boga*), fatyczną (np. *brateńku*) lub uznać jego rolę w charakterystyce języka osobniczego (np. *bomby i granaty*). Ta ostatnia uzasadniałaby konieczność wprowadzenia opisu przerywnika do badań idiolektalnych¹⁰. Ważne, zarówno w perspektywie tych badań, jak i badań historycznopragmatycznych, okazuje się przypisanie przerywnikowi pewnej roli w budowaniu spójności wypowiedzi. Nie mamy tu na myśli oceny normatywnej, lecz analizę w kontekście tzw. markerów dyskursu. Już wiele lat temu Krystyna Data (1988: 298), odwołując się do anglojęzycznych materiałów do nauczania języka, pisała, że elementy wtrącone, a więc także przerywniki, nazywane są tam markerami dyskursu. Współcześnie warto i należy nawiązać do takiego rozumienia elementów parentetycznych, tym bardziej że w badaniach spontanicznej mowy (lub mowy na taką stylizowanej) elementy tworzące metatekstową warstwę tekstu są niezwykle istotne¹¹. Powyższe uogólniające spostrzeżenia wskazują jednocześnie

10 W dotychczasowych pracach, także tych o charakterze podsumowującym (Machnicka 2010), ten wątek nie był podejmowany.

11 Badanie prowadzone na współczesnym materiale anglojęzycznym pokazały, że „Markery dyskursu są jednak powszechniejsze wśród kobiet, młodszych rozmówców i bardziej sumiennych ludzi. Ustalenia te sugerują, że przerywniki mogą być potencjalnie uważane za wskaźniki socjalne i osobowościowe” (oryg. „Discourse markers, however, were more common among women, younger participants, and more conscientious people. These findings suggest that filler word use can be considered a potential social and personality markers”) (Laserna i in. 2014: 329).

właściwy kierunek badań nad dawną polszczyzną potoczną: są nim badania zorientowane pragmatyngwistycznie, niezależnie od tego, czy mamy na myśli analizę dyskursu historycznego (pragmatyngwistykę), historyczną analizę aktów mowy czy analizę czynników pragmatycznych motywujących zmianę językową.

Źródła

- Cz: F. Bohomolec, *Czary*, [wydawca nieznany], Warszawa 1775.
 Dk: L. Rajszel, *Dymisyjonowany kawaler*, w Drukarni J. Wróblewskiego, Warszawa 1833.
 K: J.A. Kisielewski, *Karykatury*, nakład Towarzystwa Wydawniczego, Lwów 1903.
 Kmś: M. Bończa-Tomaszewski, *Kobiety jakich mało na świecie, czyli cnota nadgrodzona*, w Drukarni XX. Bazylanów, Wilno 1799.
 Mk: J. Bliziński, *Marcowy kawaler*, skład główny F.H. Richter, Lwów 1879.
 P: J. Narzyski, *Pozytywni*, nakładem Księgarni Celsa Lewickiego i Sp., Warszawa 1872.
 PD: J. Bliziński, *Pan Damazy*, nakładem i drukiem księgarń W. Zukerkandla, Złoczów [ca 1925].
 PJ: A. Fredro, *Pan Jowialski*, nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa, w Drukarni Wł.L. Anczyca i spółki, Kraków 1880.
 Pm: J. Korzeniowski, *Panna mężatka*, nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, Wilno 1845.
 Ps: L.A. Dmuszewski, *Pięć siostr a jedna*, nakładem i drukiem N. Glücksberga, Warszawa 1823.
 s: J.N. Kamiński, *Skalmierzanki czyli Koniki zwierzyńskie*, nakładem księgarni A. Cybulskiego, Poznań 1905.
 Sr: L.A. Dmuszewski, *Siedm razy jeden*, nakładem i drukiem N. Glücksberga, Warszawa 1823.
 Wg: K. Zalewski, *Wycieczka za granicę*, skład główny w księgarni Gebethnera i Wolfa, w Drukarni i Litografii C. Keltera, Warszawa 1872.
 ź: G. Zapolska, *Żabusia*, nakład Redakcji „Przeglądu Tygodniowego”, Warszawa 1903.

Bibliografia

- Archer D., Culpeper J. 2003: *Sociopragmatic annotation. New directions and possibilities in historical corpus linguistics*, [w:] A. Wilson, P. Rayson, T. McEnery (red.), *Corpus Linguistics by the Lune. A Festschrift for Geoffrey Leech*, Peter Lang, Frankfurt am Main, s. 37–58.
- Bąk P. 1974: *Przerywniki jako charakterystyczna cecha języka potocznego*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 24–30.
- Brückner A., Estreicher K. 1990: *Encyklopedia staropolska*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Charciarek A. 2010: *Polskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej i ich odpowiedniki czeskie i rosyjskie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Culpeper J., Kytö M. 2000: *Data in historical pragmatics. Spoken interaction (re)cast as writing*, „Journal of Historical Pragmatics”, no. 1(2), s. 175–199.
- Data K. 1988: *Wyznaczniki organizacji tekstu w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, „Acta Universitatis Lodzianis”, nr 10, s. 295–302.
- Duvall E.D., Robbins A., Graham T.R., Divett S. 2014: *Exploring filler words and their impact* (online: <https://schwa.byu.edu/files/2014/12/F2014-Robbins.pdf>, dostęp: 12 grudnia 2022).
- Ihnatowicz I., Mączak A., Zientara B. 1979: *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Ishihara S., Kinoshita Y. 2010: *Filler words as a speaker classification feature*, Proceedings of Australasian International Conference on Speech Science and Technology 2010, s. 34–37 (online: <https://openresearch-repository.anu.edu.au/handle/1885/34913>, dostęp: 20 grudnia 2022).
- Jakobson R. 1960: *Poetyka w świetle językoznawstwa*, „Pamiętnik Literacki” LI, z. 2, s. 431–473.
- Jucker A.H. 1994: *The feasibility of historical pragmatics*, „Journal of Pragmatics”, no. 22, s. 533–536.
- Kozłowska A., Korpysz T. (w druku): *Program badawczy idiolektologii bielańskiej*.
- Kurdyła T. 2015: *Najważniejsza funkcja „języka”? Uwagi o funkcji fatycznej i fatyczności języka*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXXI, s. 59–70.

- Lakoff R. 1980: *Język a sytuacja kobiety*, [w:] B. Stanosz (red.), *Język w świetle nauki*, przeł. U. Niklas, Czytelnik, Warszawa, s. 239–260.
- Laserna C.M., Seih Y.T., Pennebaker J.W. 2014: Um... *Who like says You know. Filler word use as a function of age, gender, and personality*, „Journal of Language and Social Psychology”, no. 33(3), s. 328–338.
- Lubaś W. 2003: *Polskie gadanie. Podstawowe cechy i funkcje potocznej odmiany polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Machnicka V. 2010: *Terminologiczno-metodologiczne dyskusje na temat idiolektu oraz idiostylu*, „Conversatoria Linguistica”, nr 4, s. 121–135.
- Majewska-Tworek A., Zaśko-Zielińska M. 2020: *Funkcje wyrazów o postaci jakby w nieoficjalnych i oficjalnych wypowiedziach mówionych. Na podstawie badań korpusowych*, „LingVaria” XV, z. 1(29), s. 103–117.
- Marcińczuk M., Kocoń J., Broda B. 2012: *Inforex – a web-based tool for text corpus management and semantic annotation. Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC-2012)*, [w:] N. Calzolari, K. Choukri, T. Declerck, M.U. Doğan, B. Maegaard, J. Mariani, A. Moreno, J. Odijk, S. Piperidis (red.), *Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC-2012)*, European Language Resources Association (ELRA), Istanbul, s. 224–230.
- Mitrenga B., Pastuch M., Wąsińska K. 2021: *Możliwości i ograniczenia historycznych badań pragmatyngwistycznych*, [w:] M. Mączyński, E. Horyń, E. Zmuda (red.), *W kręgu dawnej polszczyzny VII*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, Kraków, s. 163–182.
- Pastuch M. 2022: *O rozwoju dyskursywnej funkcji form rozkazujących (na przykładzie słuchaj)*, „LingVaria” XVII, nr 2(34), s. 143–162.
- Pastuch M., Mitrenga B., Wąsińska K. 2024: *Anotacja socjolingwistyczna w Korpusie dawnych tekstów dramatycznych (1772–1939)*, „LingVaria” XIX, z. 1(37), s. 151–169.
- Rejter A. 2006: *Dialog w staropolskiej literaturze popularnej – między potocznością a polifonią dyskursu*, [w:] M. Kita, J. Grzenia (red.), *Czas i konwersacja. Przeszłość i teraźniejszość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 131–145.
- Ryś A. 2023: *Jak frazeologizmy funkcjonują w różnych wariantach i kontekstach? Funkcjonalna analiza materiału historycznojęzykowego na podstawie jednostki jak Boga Kocham*, „LingVaria” XVIII, z. 2(36), s. 323–337.
- Stępień J. 2013: *Przerwanie i urwanie jako zakłócenia płynności wypowiedzi mówionej*, „Słowo. Studia Językoznawcze”, nr 4, s. 200–216.
- Śledź A. 2000: *Próba przedstawienia zależności składniowych polskich przerywników*, „Prace Językoznawcze”, z. 2, s. 161–168.
- Ślusarek K. 2007: *Sytuacja szlachty i chłopstwa na tle przemian struktury społeczeństwa polskiego w XIX wieku*, [w:] P. Franaszek, A.N. Nieczuchrin (red.), *Problemy cywilizacyjnego rozwoju Białorusi, Polski, Rosji i Ukrainy od końca XVIII do XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 292–298.
- Śniatkowski S. 2002: *Milczenie i pauza w gramatyce nadawcy i odbiorcy. Ujęcie lingwoedukacyjne*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Tambor J. 1991: *O funkcji fatycznej niektórych elementów tekstów mówionych*, [w:] J. Bartmiński, R. Grzegorzczkowska (red.), *Język a kultura*, t. 4: *Funkcje języka i wypowiedzi*, Wiedza o Kulturze, Wrocław, s. 175–182.
- Tannen D. 1999: *Ty nic nie rozumiesz! Kobieta i mężczyzna w rozmowie*, przeł. A. Sylwanowicz, wyd. 2, Zysk i S-ka, Poznań.
- Tyrpa A. 2019: *Wariantywność frazematyki w gwarach polskich*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, t. 14, s. 246–257.
- Walczak B. 1994: *Polszczyzna kobiet. Prolegomena historyczna*, [w:] J. Anusiewicz, K. Handke (red.), *Język a Kultura*, t. 9: *Płeć w języku i kulturze*, Wiedza o Kulturze, Wrocław, s. 85–96.
- Walczak B. 2007: *Polszczyzna kobiet – prolegomena historyczne (XIX i I. połowa XX wieku)*, „Roczniki Humanistyczne” LV, z. 6, s. 145–156.
- Walczak B., Rzepka W. 1991: *Polszczyzna potoczna z perspektywy diachronicznej*, [w:] S. Gajda, Z. Adamiszyn (red.), *Język potoczny jako przedmiot badań językoznawczych. Materiały z konferencji z 18–20 X 1990 w Opolu*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu, Opole.
- Warchala J. 2003: *Kategoria potoczności w języku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Warchala J., Skudrzyk A. 2013: *Język potoczny – dyskurs potoczny*, [w:] E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków, s. 35–59.

- Wilkoń A. 2000: *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Witosz B. 2009: *Dyskurs i stylistyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Wojtak M. 1987: *Możliwości wykorzystania pojęć i metod socjolingwistyki w opisie idiolektów postaci literackich*, [w:] J. Sierociuk (red.), *Język. Doświadczenie a teoria*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 103–112.
- Zaśko-Zielińska M. 2009: *Próba charakterystyki biolektu – język a wiek*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Linguistica” XXVIII, s. 117–123.
- Zhu G., Caceres J.-P., Salamon J. 2022: *Filler word detection and classification. A dataset and benchmark* (online: <https://arxiv.org/abs/2203.15135>, dostęp: 12 grudnia 2022).

Summary

Filler words in sociopragmatics research based on Corpus of Polish Dramatic Texts (1772–1939). A historical linguistics approach

Keywords: historical Polish, common language, filler words, sociopragmatics analysis.

The article aims to describe and analyze one of the exponents of colloquialism – the filler words, both when it comes to frequency and statistics. The historical linguistics research is based on the Corpus of Polish Dramatic Texts (1772–1939). The analysis is sociopragmatically oriented, i.e. it shows the relationship between the use of the filler words (560 uses) and the age, sex, and social status of the users. There are three essential pragmatic functions that these expressions can perform in an utterance (expressive, retardative, phatic).